

УДК 911.3+910.3

Марченко Андрій Валерійович

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, України, м. Київ, Україна,
e-mail: duodrako@gmail.com

*СУЧАСНЕ ПОНЯТТЯ САКРАЛЬНОСТІ ТА САКРАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ:
ЙОГО МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ В ГЕОГРАФІЇ*

Метою дослідження є аналіз поняття «сакральне». На основі аналізу наукових джерел та прикладів виділити з-поміж загального - сакральне в географії; з'ясувати існуючі підходи до визначення, зміст поняття та основні ознаки сакрального географічного об'єкту.

Методика.. У статті використовувались такі методи: теоретичний (сформульовано основну концепцію статті), аналітичний (дослідження сучасних варіантів розуміння сакральності), метод синтезу (розгляд різноманітних даних, запропоновано поняття сакрального географічного об'єкту).

Результати. Серед загального «сакрального» виділено його географічну складову. Розглянуто поняття сакральності. Визначено місце сакральних географічних об'єктів серед об'єктів релігійної та культурної спадщини. Запропоновано поняття сакрального географічного об'єкта.

Наукова новизна. Розглянуто деякі основні питання сакральної географії.

Практична значимість. У перспективі дослідження надає можливість більш детально розглянути прояви сакрального в географічному вимірі. Розробити їх класифікацію сакральних об'єктів. На основі якої з часом, можливе створення реєстру

сакральних географічних об'єктів та визначення доцільності умов їх сучасного використання.

Ключові слова: сакральність, поняття сакральності, сакральність в географії, сакральний географічний об'єкт

УДК 911.3+910.3

Марченко Андрей Валерьевич

Киевский национальный университет имени
Тараса Шевченко, г. Киев, Украина,
e-mail: duodrako@gmail.com

СОВРЕМЕННОЕ ПОНЯТИЕ САКРАЛЬНОСТИ И САКРАЛЬНОГО ОБЪЕКТА: ЕГО МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ В ГЕОГРАФИИ

Целью исследования является анализ понятия «сакральное». На основе анализа научных источников и примеров выделить среди общего - сакральное в географии; выяснить существующие подходы к определению, содержание понятия и основные признаки сакрального географического объекта.

Методика. В статье использовались следующие методы: теоретический (сформулировано основную концепцию статьи); аналитический (исследование современных вариантов понимания сакральности); метод синтеза (рассмотрение различных данных, предложено понятие сакрального географического объекта).

Результаты. Среди общего «сакрального» выделено его географическую составляющую. Рассмотрены понятие сакральности. Определено место сакральных географических объектов среди объектов религиозной и культурного наследия.

Научная новизна. Рассмотрены некоторые основные вопросы сакральной географии. Предложено понятие сакрального географического объекта.

Практическая значимость. В перспективе исследования позволяет более детально рассмотреть проявления сакрального в географическом измерении. Разработать их классификацию сакральных объектов. На основе которой со временем, возможно создание реестра сакральных географических объектов и определения целесообразности условий их современного использования.

Ключевые слова: сакральность, понятие сакральности, сакральность в географии, сакральний географічний об'єкт.

UDC 911.3+910.3

Marchenko Andriy Valeriyovich

Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: duodrako@gmail.com

THE MODERN CONCEPT OF SACREDNESS AND SACRAL OBJECT: ITS PLACE AND IMPORTANCE IN GEOGRAPHY

Purpose of the article. Analysis of the concept of "sacred." On the basis of scientific sources and examples highlight among general - sacred geography; clarify existing approaches to determine the meaning of the sacred and the main features of the geographic area.

Methods. The article used the following methods: theoretical (formulated the basic concept of article); analytical (research modern versions understanding of sacredness); synthesis (consideration of various data, proposed the concept of sacred geographic area).

Results. Among the general "sacred" highlighted its geographic component. The notion sacredness. The place of sacred objects among the geographic features of the religious and cultural heritage.

Scientific novelty. We consider some basic questions sacred geography.

The practical significance. In the future, the study provides a more detailed view of sacred manifestations in geographical terms. To develop a classification of sacred objects. On which over time can create registry sacred objects and geographical conditions determining the appropriateness of their current use.

Keywords: sacred, concept of sacredness, sacred geography, sacred geographical object

Постановка проблеми. В сучасному світі в якості сакральних об'єктів розглядаються переважно різноманітні релігійні предмети (артефакти) та споруди – церкви, храми, мечеті тощо. Цей вузький погляд має право на життя. Він притаманний фактично будь-якому явищу чи проблемі буття, де співіснують погляди суспільства і наукове тлумачення. Зазвичай, більшість з сакральних об'єктів - це різного роду релігійні об'єкти з визначною історією, релігійні або природні пам'ятки. Це також стосується і України, де є велика кількість об'єктів релігійного туризму та паломництва (святині Києва, Крехівський монастир тощо). Практично жодна екскурсія Києвом не обходиться без відвідування хоча б одного з найбільших храмів міста (Собор святої Софії — Премудрості Божої, Успенська Києво-Печерська лавра тощо).

В наш час помітно збільшується зацікавленість людей сакральними об'єктами. Це наслідок зростання потреби у відпочинку не лише фізичному, а й психологічному та духовному. Водночас, зростає значення сакральних об'єктів при формуванні сакрально-туристичного продукту. Релігійний туризм як невіддільна частина більшості туристичних турів, екскурсій самоорганізованих подорожей тощо, є одним з найбільш поширених в світі та швидко й стабільно розвивається в Україні. Водночас, відвідування особливо цінних релігійних об'єктів є невід'ємною складовою і пізнавального (культурного) туризму в світі та Україні [7, ст.137].

Сьогодні поняття «сакральне» набуло значного поширення в різних наукових працях [3, 16, 17, 10,13]. В них сакральність визначає близькі за значенням, але часто різні за змістом речі. Причиною цього є існування великої кількості різнорідних сакральних об'єктів. Серед них не тільки релігійні споруди та будівлі, а й реліквії, об'єкти побуту, релігійні амулети, талісмани, тощо. Кожен з них визначається своїми оригінальними особливостями, неповторними й властивими лише цьому конкретному об'єкту чи місцю.

Серед загального «сакрального» можна виділити його чисто географічну складову. Це велика кількість географічних об'єктів різноманітного походження, починаючи від об'єктів живої природи (гаї, дерева), наслідків геологічних, сейсмічних процесів до ландшафтних комплексів (зокрема штучно створених), яким внаслідок певних

особливостей спостерігачами надається властивість «сакральності». Через це поняття «сакральний географічний об'єкт» на даний час має велику кількість варіацій і актуальним буде визначити більш чіткі межі географічного поняття сакрального.

Формування цілей статті. Метою дослідження є аналіз поняття «сакральне». На основі аналізу наукових джерел та прикладів виділити з-поміж загального - сакральне в географії; з'ясувати існуючі підходи до визначення, зміст поняття та основні ознаки сакрального географічного об'єкту.

Об'єктом розгляду статті є сформувати загальне поняття сакральності в науковій літературі.

Предметом – прояв сакрального в географії, сакральні географічні об'єкти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему розуміння сакральності не можна назвати новою- швидше за все вічною. Однак саме поняття «сакральність» було введене в науковий обіг лише в ХХ ст. Мірча Еліаде [16]. Воно розглядається з різних позицій, як багатьма галузями науки, так й різними містичними, релігійними та іншими об'єднаннями. Зокрема, в географії наукові праці присвячені переважно окремим визначним сакральним об'єктам або територіям й розглядаються лише з однієї точки зору: архітектура, природа, релігія, туризм тощо. Дослідження в цих областях вели: Мірча Еліаде (рум.) (Mircea Eliade) (поняття сакрального) [16], П.О.Масляк (укр.) (сакральне в рекреації) [7], М.Д. Гродзинський (укр.) [3], С.П. Романчук (укр.) [10], а також С. Неополітанський (рос.) [8], М.Попович (укр.) [9], П.Герчанівська (укр.) [2], Т.Христов (рос.) (Религиозный туризм) [12] та інші.

Виклад основного матеріалу. Починаючи ще з первісних вірувань, природа та її компоненти викликали у людей відчуття присутності в них певної містичної, незрозумілої складової. З часом сформувалися первинні народні вірування та численні об'єкти культу, якими досить часто були значні географічні об'єкти. При цьому, незважаючи на давню історію, лише в ХХ ст. в науку було введене поняття сакральності.

В англійській мові існує велика кількість термінів, які в українській мові можна пов'язати з поняттям сакрального. Досить важко провести чіткі аналогії, спираючись лише на дослівний їх переклад. Необхідним є аналіз змісту, який вони несуть, їх значення. Саме тому певні англійські терміни будуть розглядатися по мірі їх застосування, з поясненнями: в якому саме сенсі треба їх розуміти.

Перший та найбільш вживаний англійський аналог поняття «сакральний» – це «sacred». Переважно воно вживається як протиставлення поняттю профанне (profane, англ.) - звичайне, мирське, повсякдення. В праці М.Еліаде [16] цей термін вживається для пояснення багатьох явищ та об'єктів, що виділяються на фоні звичних та мають особливе значення для населення. Сакральне може проявлятися як в суто

релігійному контексті, так й щодо вшанування поховань, визначних місць тощо.

Божественне (Divine, англ) – в сакральному розумінні найчастіше використовується для визначення результату діяльності певних вищих сил. Особливістю цього поняття є те, що воно позначає лише персоніфіковані прояви незвичайного, які приписуються певному духу, божеству, святому тощо.

Ще одне поняття, пов'язане з сакральним – містичний трепет (mysterium tremendum, лат.). Рудольф Отто – один з перших вчених, що досліджував прояви сакрального (священного) стверджував, що розумінню сакрального, спостережанню містичного, передують почуття страху, відчуття містичного трепету [16].

І нарешті sacral (англ.), що в прямому перекладі здається прямим аналогом поняття сакральний. Але через пряме співпадіння з латинським «sacrum» - терміном, що позначає кістку в тілі людини, його застосування вважається не доцільним.

Отже, сакральне (англійською Sacred, рідше Sacral). В найширшому тлумаченні – це те, що є об'єктом шанування і благоговіння. Термін походить від латинського Sacer - священний, магічний, таємничий тощо. Як людина може вважатися в окремих випадках святою, так може й об'єкт або місце може розглядатися як надзвичайне і унікальне. Іншими словами - сакральне.

Використання та тлумачення поняття «сакральне» різняться залежно від контексту. Так, у «Філософському енциклопедичному словнику» немає визначення сакрального. Натомість, є визначення процесу сакралізації – наділення предметів, речей, явищ, людей «священним» (у релігійному розумінні) змістом. В основі сакралізації покладено протиставлення священного мирському, профанному [6]. Те ж можна спостерігати і в інших джерелах, зокрема роботах М.Д.Гродзинського [3], С.П.Романчука [10] тощо. Отже, сакральне найчастіше розглядається як синонім «святого». Поступово у науковій мові стали використовувати саме термін «сакральне», щоб позбутися додаткових значень: «релігійний», «церковний», «священний» тощо [3].

Можна сказати, що сучасні погляди на сакральне мають два основні напрями свого розвитку, спричинені існуванням в світі двох глобальних, протилежних точок зору: релігійної та наукової.

Перший напрям формують погляди вчених та дослідників, які розглядають сакральне з точки зору божественного, надприродного походження. Вони вважають, що святість деяких об'єктів надана їм богом або його присутністю, і не піддається людському розумінню; вона була в них постійно, з моменту їх формування, й не залежить від людини. Отже, з цієї точки зору сакральне та священне (релігійне) ототожнюються.

Відповідно другому напрямку, сакральність вважається частиною природи, яку людина на даному етапі розвитку науки не може пояснити.

Його можна розглядати, як більш науковий, який дає можливість вивчення сакрального та його проявів.

Отже, осмислення явища сакрального з точки зору цих двох поглядів частково співпадають.

Окрім священного, сакральне також тісно пов'язане з поняттям «надприродне», містичне. Цей термін також може використовуватися для опису деяких проявів сакральності, для виділення певного об'єкту з загальної маси подібних. В різних культурах й мовах світу він звучить по-різному, але має одне й те ж значення. В Ізраїлі - це Кадош (іврит), в Греції - Хагіос, в арабському світі - Мукаддас. Мається на увазі незрозуміла, нез'ясована сила, відмінна від вже відомого, вивченого.

Найвідомішим серед подібних є поняття «Мана» у віруваннях народів Меланезії і Полінезії. Це існуюча надприродна сила, носіями якої можуть бути окремі люди, тварини, різні предмети, природні об'єкти, а також духи. Вона часто зустрічається і в сучасній світовій культурі: літературних і кінематографічних творах, іграх, різного роду статтях тощо.

Враховуючи усе вищесказане, в подальшому розгляді «священне» та «містичне» будуть розглядатися як поодинокий прояв сакрального.

У своїй праці «The Sacred and the Profane» [16] Мірча Еліаде пояснює, що сакральне завжди проявляється як деяка реальність, яка відрізняється від звичайної. Ми усвідомлюємо суть сакрального лише тоді, коли воно показує себе як відмінне від буденного.

Надприродне (містичне), може проявлятися лише в присутності спостерігача. Він же, в свою чергу, може також відчутти себе особливим (частиною чогось надзвичайного). Це може бути очікуваним, якщо він вже знає про унікальність місця. Але коли спостерігач нічого не знає й при цьому бачить щось таємниче (поза його розумінням) - дивні видіння чи події, незвичайні для нього - він пояснює їх з точки зору надприродного й відносить до сакрального. В більшості випадків це можна легко пояснити: найчастіше об'єкт спостереження є екзотичним, незвичним для спостерігача, й через це викликає досить суперечливі асоціації.

Прояви нез'ясованого, як правило, є досить переконливими для суб'єкту, який може повірити в ту надприродну або божественну силу, прояв якої в даний час він спостерігає. Однією з особливостей прояву сакрального є те, що воно завжди інтерпретується або розуміється в контексті релігійних або світоглядних переконань спостерігача. Людина порівнює незрозуміле з попереднім досвідом, ґрунтуючись на домінуючих переконаннях даної культури. Наприклад, видінням французької селянки, католички Бернадетт Субіру в гроті Лурду була саме Діва Марія, а не божество іншої релігії. Іншими словами, святість та сакральність проявляється тільки в контексті світоглядних переконань спостерігача або його оточення. Саме спостерігач є тим, хто «створює» сакральність й наділяє нею об'єкти навколо нього.

Можна стверджувати, що більшість релігій світу – від самих «примітивних» до найбільш розвинених – були створені шляхом фіксації проявів сакрального. Це має життєво важливе значення для релігії. Прояв сприймається не як результат уяви або незнання глядача, а як цілеспрямоване одкровення від бога (божества, святого, духа) до людини. Еліаде обирає термін «ієрофанія» (Hierophany) (прояв сакрального для людини), щоб описати і визначити акт прояву священного [16]. Так як все в цьому світі проявляється в двох іпостасях – просторі (географія) і часі (історія) цілком правомірно вивчати прояви сакрального у вигляді сакральних географічних об'єктів.

Серед людей спостерігається тенденція вірити в сакральність багатьох об'єктів: дерев, джерел, річок, гірських вершин, навіть окремих особистостей. Щодо природних об'єктів, то слід відзначити, що мова не йде про вшанування окремого дерева або каменю як таких. Священне дерево або священний камінь вже не можуть вважатися звичайними, їх походження вже немає достатнього значення. Аналогічно, коли сакральність (святість) вкладається в людину, вона вже не може вважатися звичайною людською істотою. Це є однією з основ багатьох вірувань світу: християнства – численні святі, синтоїзму – священні дерева, камені та різноманітні божества, буддизму – Будда, ісламу Пророк Мухамед тощо.

Поняття сакральності людини та природних об'єктів досить часто тісно пов'язаними між собою. Зокрема, святість може бути надана людині, коли вона поводить себе певним чином, виконує певні дії. Це стається немов би під впливом божественної або надприродної сили (тобто людина творить дива). Досить часто подія, в якій бере участь святий або при якій він присутній, відбувається на певній місцевості, окремому місці в ландшафті. В такому випадку територія може набути статусу сакральної. Очевидними прикладами такого є Мекка, Базиліка Св. Петра в Римі і Бодхгайя, гора Сінай, джерело Замзам, дуб Залізняка тощо.

В інших випадках, саме місце може бути стародавньою сакральною областю. Людина через контакт з нею (її священним значенням) може сама набути святості. На підставі тенденції до обожещення, надання надприродних властивостей давніми людьми багатьом природним об'єктам, що виділяються з загального оточення (печери, джерела, озера, окремі дерева тощо) можна припустити, що Лурд, печера з цілющим джерелом, була сакральним місцем ще до того, як святий Бернадетт було видіння. Тобто священний для християн грот і є однією з причин надання святості даній особистості. Аналогічним чином, можна припустити, що гора Сінай вже була сакральною місцевістю до Мойсея і його зустріч з богом тільки підтвердила святість місця. Опосередковано про це свідчить сама назва гори в перекладі з івриту Har ha-Elohim– «Гора бога» [17,18].

У той же час, важливо визнати, що святість людини часто підтверджується або визначається саме через зв'язок з встановленим сакральним місцем чи об'єктом. Дерево Будди в Бодхгаї, під яким

Сіддхартха Гаутама медитував і досяг просвітління, вже було священним деревом в Індії. Досить багато таких прикладів є і в християнстві. Наприклад, Ісус Христос народився в гроті або печері (яка стала сакральним об'єктом), був хрещений в священній річці Йордан, був розп'ятий на горі Голгофі і був похований в печері (зараз церква Гробу Господнього в Єрусалимі). Всі ці об'єкти зараз є священними.

Деякі об'єкти можуть бути сакральними без певних відомих причин. Найчастіше їхня надзвичайність має коріння в далекому минулому й нам невідома. Часто в цих місцях знаходять свідчення їхнього майже безперервного використання і шанування починаючи з найдавніших часів. Приклади таких місцевостей і об'єктів можна навести й зараз: Кафедральний собор Богоматері у Шартрі (Франція) на місці якого здавна будувалися різні релігійні споруди [14], мечеть Кордови (Іспанія) [15] тощо. Також не слід забувати про численні місцевості, які очевидно були священними певний час, але більше не розглядаються як такі, і перетворюються на руїни: Стоунхендж (Великобританія), Дельфи (Греція), Гебеклі-Тепе (Туреччина), Кам'яна Могила (Україна), Кам'яне Село (Україна) та інші.

Ще одне поняття, яке можна вважати проявом сакрального – «божественність» (divine, англ.) [16]. Багато сакральних місць (місцевостей) у стародавньому світі, зокрема пов'язані з основними сучасними релігіями, є або були, тісно пов'язаними з проявами божественного. В даному випадку «божественність» оснований на переконанні, що боги можуть відкрити людям знання, які в іншому випадку і місці залишаються невідомими. Кілька священних місць, зокрема Дельфи, де був розташований знаменитий оракул Аполлона [6], Додона, де стояв пророчий дуб Зевса, були в першу чергу центрами, де люди намагалися знайти інформацію про сьогоднішнє і майбутнє.

Слід відзначити, що найчастіше як прояв чогось сакрального розглядаються зовнішня надзвичайність і незвичність сакральних місць, об'єктів. Тобто, вони явно вирізняються на загальному фоні незвичністю своєї форми, естетичною виразністю, характером рослинності та іншими своїми рисами. Так, окремо розташовані печери, сховані в гущі лісу; водоспади, озера, гроти, найбільш мальовничі гаї, ущелини найчастіше сакралізувалися різними етносами і народами незалежно від навколишніх умов. В той же час, священним місцем може бути і цілі ландшафти.

Таким чином, можна говорити не тільки про існування окремих сакральних природних об'єктів, а й сакральних ландшафтів. При розгляді сакральних ландшафтів варто пам'ятати, що їх розуміння дещо відмінне від загального розуміння ландшафтів. Розглядаючи попередні дослідження сакральних ландшафтів (зокрема Романчука С.П[10]), Гродзинський М.Д. визначає: «Сакральний ландшафт - це образ священного простору, значення місць та конфігурацій якого сприймаються й успадковуються певними групами людей як прояви Вищої Сили (зокрема, бога або богів)»

[3, ст114].Така інтерпретація сакрального (священного) в межах певних ділянок ландшафту загалом притаманна багатьом релігіям світу, включно з язичницькими. Навіть атеїстичний світогляд не виключає існування сакральних ландшафтів. Спираючись на це, все природне оточення людини, весь ландшафт може вважатися священним для певної групи людей. При цьому він сам є «вищою силою» (результатом її діяльності) або ж створений нею і є провідником волі вищих сил. Для таких світоглядних та релігійних переконань властиве те, що весь ландшафт з усіма його місцями є священним. Його не можна не поважати й не ставитися із повагою, «священним трепетом» (*mysterium tremendum*, лат.) [16].

Не тільки такі давні релігії як анімізм, фетишизм, шаманізм, ідолопоклонництво, тотемізм сприймають будь-які природні об'єкти як священні. І в наш час на такій сакральній інтерпретації ландшафту ґрунтуються деякі релігії та світогляди суспільства: пантеїзм, синтоїзм, варіанти екофільних світоглядів. Із їх поширенням, формується сприйняття людиною ландшафту як сакрального, де священними є всі його місця [5].

Іноді на тлі певних територій, які вже є сакральними, людина може виділяти місця підвищеного сакрального значення (відносно навколишнього оточення). Наприклад, індіанці Північної Америки всю землю вважають священною. При цьому виділяють, як особливо священні місця, Скелясті гори та височину Блек Хіллс. За словами вождя племені стоні Джона Шоу: "Ці гори є нашими храмами, нашими святилищами, нашими місцями відпочинку. Вони - притулок нашої надії, видінь, дуже особливі і священні, де Великий Дух і інші духи говорять із нами. І тому ці гори є нашими святими місцями". Навахо вважають:"Ці гори є наші батько й мати, ми вийшли з них, ми залежимо від них, і ми повинні жити поблизу них... Маленькі гори - наші молодші брати і сестри, кожна гора - персона. Ми є родичами священним горам" [1].

Для сучасного синтоїзму священним вважається ландшафт усієї Японії. Але на його тлі вирізняються місця, пов'язані із "камі" - особливою силою, що існує до деякої міри в усьому, але особливо посилена у видатних об'єктах, наприклад у величезних валунах, старих деревах, гаях, водоспадах. Аномалії, незвичні, дивовижні ландшафти - усе це знаки "камі".

Існування сакральних місць у ландшафті не викликає сумнівів. Крім того вони можуть бути пов'язані між собою певними зв'язками. Ці зв'язки іноді є досить вагомими та можуть сформувати певну просторово-територіальну систему сакральних місць. За наявності певної конфігурації сукупність сакральних об'єктів можна вважати за деякий єдиний сакральний ландшафт: місто Єрусалим, давні міста північної та південної Америки тощо [1].

Таким чином, можна сказати, що сакральність є всесвітньо поширеним явищем. Поняття «сакральне» є суґубо суб'єктивним, це

надана людиною властивість певного об'єкту, яка виділяє його з поміж інших, робить об'єктом поклоніння (не лише в релігійному розумінні) та надає статусу унікального, єдиного в світі. Це поняття рівною мірою застосовується як до окремих артефактів, споруд так і до значної кількості географічних об'єктів.

Як *сакральний* можна визначити географічний об'єкт, що певною групою населення був наділений властивостями та/або якостями, які істотно вирізняють його з поміж інших подібних об'єктів та надають духовного значення.

Сакральними географічними об'єктами можуть бути як релігійні, так й культурні. При цьому всі релігійні об'єкти є сакральними, але не всі сакральні є культурними (рис. 1).

на сакральних географічних об'єктах

Рис. 1. Місце сакральних географічних об'єктів серед об'єктів релігійної та культурної спадщини

Отже, незважаючи на постійний технічний розвиток людства віра в надзвичайне й досі є частиною повсякденного життя будь якої людини. Географічні об'єкти є одними з основних й найперших, які були сакралізовані людством. Вони можуть визначатися як географічні об'єкти з наданим людиною духовним значенням, що відбувається через постійне споглядання екзотичних природних об'єктів (незрозумілих в минулому або досить рідкісних та екзотичних в сьогоденні) або як ті, що було створено богом й є сакральними за своєю суттю. Тобто сакральний географічний об'єкт є географічним об'єктом наділеним надзвичайними, духовними, релігійними властивостями наданими йому людиною.

В перспективі необхідно більш детально розглянути прояви сакрального щодо географічних об'єктів, розробити їх класифікацію, оскільки лише на її основі з часом, можливе створення реєстру сакральних географічних об'єктів та визначення доцільності умов їх сучасного використання.

Список використаних джерел:

1. Борейко В. Е. Постигание экологической теологии. – 2-е изд., доп. – Київ : Издательство Киевского эколога-культурного центра, 2003. – 127 с.
2. Герчанівська П. Е. Українське народне сакральне мистецтво. Взаємозв'язок художньої та релігійної свідомості / П. Е. Герчанівська // Contemporary Art — Нові території / Тези Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 2005 р., м. Київ). — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. — С. 30–33.
3. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце та простір: [монографія] У 2-х томах / М.Д. Гродзинський – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 2. – 503
4. Жердева А.С. Осмысление понятия «сакральное» в современном Философском дискурсе. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского", серия: "Философия. Социология". – 2008. -№1 (60). – с437-444
5. Івакін Г. Ю.. Историчний розвиток Києва XIII - середина XVI ст. Київ, 1996. - 272 с.
6. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей. — В 3 томах. — М.: Олма-Пресс, 2001
7. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. – Київ: Знання, 2008. - 343 с.
8. Неаполитанский С. М., Матвеев С. А. Сакральная архитектура. — СПб.: Издательство института метафизики, 2009 — 568 с
9. Попович М. В. Нарис історії культури України. – К., 1998. – 7 28 с.
10. Романчук С.П. Сакральні ландшафти // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. – Київ, 1999. – С. 144 – 146.
11. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989 г. – 815 с
12. Христов Т.Т. Религиозный туризм Учебное пособие. - М.: Издательский центр "Академия", 2005. - 288 с.
13. Шевченко М.В. Природа сакральності ландшафту / М.В. Шевченко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип.458. – С.51-56.
14. Brian Haughton, Göbekli Tepe - the World's First Temple? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL :<http://www.ancient.eu/article/234/>
15. Josef W. Meri and Jere L. Bacharach, Medieval Islamic Civilization, Routledge, (2005), -p. 176
16. Mircea Eliade, The Sacred and the Profane: The Nature of Religion: The Significance of Religious Myth, Symbolism, and Ritual within Life and Culture, translated from the French by William R. Trask, New York: Harper & Row, 1961 (first published in 1957 in German as Das Heilige und das Profane)
17. Sacred places-Sacredness [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://witcombe.sbc.edu/sacredplaces/sacredness.html>
18. Sinai, mount. JewishEncyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13766-sinai-mount>

Список использованных источников:

1. Борейко В.Е. Постигание экологической теологии. - Второй изд., Доп. - Киев: Издательство Киевского эколога-культурного центра, 2003. - 127 с.
2. Герчанівська П. Е. Украинское народное сакральное искусство. Взаимосвязь художественной и религиозного сознания / П. Е. Герчанівська // Contemporary Art - Новые территории / Тезисы Международной научно-практической конференции (21-22 ноября 2005, г. Киев). - М.: КНУ им. Т. Шевченко, 2005. - С. 30-33.
3. Гродзинский М.Д. Познание ландшафта: место и пространство: [монография] В 2-х томах / М.Д. Гродзинский - Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2005. - Т. 2. - 503
4. Жердева А.С. Осмысление понятия «сакральной» в современном философском дискурсе. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского ", серия:" Философия. Социология ". - 2008. -№1 (60). - С437-444
5. Івакін Г. Ю .. Историческое развитие Киева XIII - середина XVI в. Киев, 1996. - 272 с.
6. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей. - В 3 томах. - М. : Олма-Пресс, 2001
7. Масляк П. А. Рекреационная география: учеб. пособие. - Киев: Знание, 2008. - 343 с.
8. Неаполитанский С. М., Матвеев С. А. Сакральная архитектура. - СПб. : Издательство института метафизики, 2009 - 568 с

9. Попович М.В. Очерк истории культуры Украины. - М., 1998. - 728 с.
10. Романчук С.П. Сакральные ландшафты // Ландшафт как интегрирующая концепция XXI века: Сб. науч. работ. - Киев, 1999. - С. 144 - 146.
11. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. - Второй изд. - М.: Советская энциклопедия, 1989 г. - 815 с
12. Христов Т.Т. Религиозный туризм Учебное пособие. - М.: Издательский центр "Академия", 2005. - 288 с.
13. Шевченко М.В. Природа сакральности ландшафта / М.В. Шевченко // Научный вестник Черновицкого университета: Сборник научных трудов. - 2009. - Вип.458. - С.51-56.
14. Brian Haughton, Göbekli Tepe - the World's First Temple? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL :<http://www.ancient.eu/article/234/>
15. Josef W. Meri and Jere L. Bacharach, Medieval Islamic Civilization, Routledge, (2005), -p. 176
16. Mircea Eliade, The Sacred and the Profane: The Nature of Religion: The Significance of Religious Myth, Symbolism, and Ritual within Life and Culture, translated from the French by William R. Trask, New York: Harper & Row, 1961 (first published in 1957 in German as Das Heilige und das Profane)
17. Sacred places-Sacredness [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://witcombe.sbc.edu/sacredplaces/sacredness.html>
18. Sinai, mount. JewishEncyclopedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13766-sinai-mount>

References:

1. Boreyko V.E. Comprehension ecological theology. - 2nd ed., Ext. - Singapore: Publishing of Kyiv Ecological and Cultural Center, 2003. - 127.
2. Herchanivska P.E. Ukrainian national sacred art. The relationship of artistic and religious consciousness / PE Herchanivska // Contemporary Art - New Territories / Abstracts International Scientific Conference (21-22 November 2005, m. Kyiv). - K: KNU. Shevchenko, 2005. - P. 30-33.
3. Grodzinsky M.D. Knowledge of the landscape: the place and space: [monograph] The 2 vols / MD Grodzinsky - Publishing and printing center "Kyiv University", 2005. - T. 2. - 503
4. Zherdev A.S. Understanding the concept of "sacred" in the contemporary philosophical discourse. // Scientific notes of Taurida National University. Vernadsky "Series:" Philosophy. Sociology ". - 2008. -№1 (60). - S437-444
5. Ivakin G. Y. .. The historical development of Kyiv XIII - the middle of the XVI century. Kyiv, 1996. - 272 p.
6. Real Lyubker F. Dictionary of Classical Antiquities. - In 3 volumes. - М.: Olma-Press, 2001
7. Maslyak P.A. Recreational Geography: teach. guidances. - Kyiv: Knowledge, 2008. - 343 p.
8. Naples S.M., Matveev SA Sacred architecture. - SPb.: Publisher Institute of metaphysics, 2009 - 568 p.
9. Popovich M.V. Essay on the History of Culture of Ukraine. - К., 1998. - 728 p.
10. Romanchuk S.P. Religious // landscapes landscape as integrating concept XXI Century: Coll. Science. works. - Kyiv, 1999. - S. 144 - 146.
11. Philosophical Encyclopedic Dictionary / Ed. count. SS Averincev, EA Arab-Oglu, LF Il'ichev etc. - 2nd ed. - Moscow: Soviet Encyclopedia, 1989 – 815
12. Christ T.T. Religious Tourism Textbook. - М.: Publishing center "Academy", 2005. - 288 p.
13. Shevchenko M.V. Nature sacredness of the landscape / MV Shevchenko // Scientific Bulletin of Chernivtsi University: Collection of scientific papers. - 2009. - Вуп.458. - S.51-56.
14. Brian Haughton, Göbekli Tepe - the World's First Temple? [electronic resource]. - Access: URL :<http://www.ancient.eu/article/234/>
15. Josef W. Meri and Jere L. Bacharach, Medieval Islamic Civilization, Routledge, (2005), -p. 176
16. Mircea Eliade, The Sacred and the Profane: The Nature of Religion: The Significance of Religious Myth, Symbolism, and Ritual within Life and Culture, translated from the French by William R. Trask, New York: Harper & Row, 1961 (first published in 1957 in German as Das Heilige und das Profane)
17. Sacred places-Sacredness [electronic resource]. - Access: URL : <http://witcombe.sbc.edu/sacredplaces/sacredness.html>
18. Sinai, mount. JewishEncyclopedia [electronic resource]. - Access: URL : <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13766-sinai-mount>